

1. SCHOEPPER Dr. AEM., Geschichte des Alten Testaments mit besonderer Rücksicht auf das Verhältnis von Bibel und Wissenschaft. Fünfte Auflage. Buchhandlung des Verl. „Tyrolia“. Brixen 1911—1912. 8°. 672 S.

2. Religion, Christentum, Kirche. Unter Mitarbeit von St. v. Dunin-Boskowski, Joh. P. Kirsch, N. Peters, J. Pohle, W. Schmidt und F. Tilmann herausgegeben von Gerhard Esser und Josef Mausbach. Verlag der Jos. Kösel-schen Buchhandlung. Kempten und München 1911—1913. 3 Bände. 1. u. 2. B., 802, 8. 374, 9. 384.

1. Հին կտակարանի դեմ մղուած պայքարը այնչափ հին է որչափ քրիստոնէութիւնը. բայց այս պայքարը այսօր բոլորովին ուրիշ կերպարանք առած է թէ՛ ըստ նիւթի եւ թէ՛ ըստ մեթոդի: Խնդիրը այսօր ոչ թէ այս կամ այն գրքին կամ վարդապետութեան եւ կամ պատմութեան կանոնականութեան եւ արժանահատութեան վրայ է, այլ թէ ընդհանրապէս նկատի առնելով մանաւանդ ներկայ պատմա-քննութիւնն ու բնագիտութիւնը (Naturwissenschaft) կարելի է այլ եւս պաշտպանել Հին կտակարանի աստուածայնութիւնը գիտութեան առջեւ: Այս հարցին պատասխանելն կախուած է նաեւ քրիստոնէութեան գոյութիւնն ու շարժումը:

Ահա հոս տպահով առաջնորդ մը կը ներկայանայ մեզի Դոկա. Է. Շեպֆերտի Սըրազան պատմութիւնը, որ թէեւ դասագրքի ծրագրով յօրինուած է, բայց եւ զանց չէ առնուած ինչ որ արդիական եւ կարեւոր է: Ամենէն բարդ եւ քննուող հարցերն իսկ իրենց պայծառ եւ գոհացուցիչ պատասխանը ստացած են Ուսուցչապետին ճարտար գրչէն, որ քաջ ծանօթ է ինչպէս երկրաչափ, նոյնպէս ասուր-բարելական լայնածաւալ բանասիրութեան: Սրբազան պատմութիւնն, որ առաջին անգամ լոյս տեսած է 1894ին, այս համաժամարար քիչ ժամանակամիջոցին մէջ, այնչափ համակիրներ շահած է, որ միայն գաղղիներէն թարգմանութիւնը վեց տպագրութիւն ունեցած է:

Ի հարկէ հոս գիտական նոր արդիւններու եւ հետեւութիւններու վրայ խօսք չէ կրնար ըլլալ: Հեղինակը քննարկած է միայն եղանակներն ընդհանուր աստիճաններու տալ, անով ընթերցողը ուղղից սխալէն զանազաններու տրամագրութեան մէջ դնելու համար: Հետաքրքրական են մանաւանդ «Վեցօրեայ արարութեան», նուիրուած գլուխները: Բնագիտական շատ մը գիւտերով աշխարհածնութեան (Kosmogonie)

եւ երկրածնութեան (Geogonie) մասին եղած աստիճանները բոլորովին յեղաշրջուելով՝ բնականաբար Ծննդոց Ա. գլխուն հին մեկնութիւնը այլ եւս չէր կրնար գոհացուցիչ նկատուիլ: Աւստի 19րդ տարու մէջ զանազան մեկնութիւններ հնարուեցան, որոնցմէ ոմանք այն աստիճանի յառաջ գացին, որ Լա Պլասի ամբողջ գրութիւնն իսկ գտնել կը կարելէին Ս. Գրոց մէջ: Մեր հեղինակին համար խնդիրը շատ պարզ է. Ծննդոց նպատակը չէ մեզի բնագիտութիւն սորվեցնել. այն լոկ կրօնը ունի իւր առջեւ: Բայց կրօնական նպատակին հասնելու համար Մովսէս ստիպուած էր նաեւ բնութեան վիճակներն ու երեւոյթները յիշատակել, արդ զանոնք այնպէս նկարագրած է ինչպէս ինքը եւ իր ընթերցողները կ'ըմբռնէին համաձայն նոյն ատենուան բնադիտարկին (Naturanschauung): Անոր համար ալ լոյսը արեւէն անկախ իսկ երկնից հաստատութիւնը հաստատուն կամար մը կը նկատէ, որ վերին ջուրերը երկրէն կը բաժնէ, զանոնք յետոյ երբեմն երբեմն իրրեն անձրեւ տեղացնելու համար: Հեղինակը մանրամասնօրէն կը ծանրանայ նաեւ Ս. Գրոց ժամանակագրութեան վրայ, որուն մասին իր սեռութիւնը համաձայն է նորագոյն մեկնիչներու մեծամասնութեան, այսինքն՝ գիտութիւնը առանց երկնից կրնայ իր մեթոդով մարդկութեան տարիքը որոշել, բաւական որ փաստերը իրական փաստ ըլլան: Յիշատակութեան արժանի է նոյնպէս Հնդկամաստեանի քննադատութիւնը՝ ուղղուած մասնաւորապէս Ալէհաուզէնի դէմ, որ ինչպէս յայտնի է, հինգ գրքերն ալ յետնագրեան կը համարի գրուած է — Երդ (Ն. ք. ք.) դարերու միջոցին:

Սրբազան Պատմութիւնն կը յանձնարարենք ոչ միայն անոնց, որոնք Հին կտակարանի արդիական ըստից հարցերով կը հետաքրքրուին, այլ նաեւ անոնց, որոնք մասնագիտութիւնն է Հայ-Վաստանաշունչի ուսումնասիրութիւնը. վերջիններու մեծ ծառայութիւն կրնան մատուցեն ճշգրիտ բնագրաբանական (Textkritisch) բազմաթիւ գիտողութիւններն ու սրբագրութիւնները:

* * *

2. Կրօն, Բրիտանիկութիւն, Եկեղեցի՝ ընդարձակ աշխատութիւնը իր գոյութիւնը կը պարտի գերմանացի կաթողիկէներու ուսեալ դասակարգին ջնդր թախանձաբնութեան, Հաւա-

քածոյ մին է աւելի, որուն մասնակցած են ութ մասնակցութեան:

Բովանդակութիւնը դասաւորուած է վեր- նագրին համաձայն: Ա. Հատորին մէջ կը գրուին ֆրիստոնէութեան հիմնաքարերը, որոնք անոր մարդկութեան մէջ ունեցած դրբին եւ պատ- մական կեանքին համեմատ մասամբ տեսական եւ մասամբ ալ պատմական են: Առաջինը կը վերաբերին մարդկային մարին կրօնական ծանա- չողութեան ընդունակութիւնը, կրօնի էութիւնը, Աստուծոյ գոյութիւն, ստեղծագործութիւն, նա- խախտմանութիւն, հոգեւոր գոյացութիւն եւ ան- մահութիւն եւ վերջապէս կարեւորութիւն եւ յայտարար նշաններ յայտնութեան: Հարցեր են ասոնք, որոնց մասնագիտական լուծումը մէկ գրքով կարելի չէր, անոր համար ամբողջ երեք մասի բաժնուած է. Թ. Մասնաբաժնի «Կրօնը եւ արդի հոգեկան կեանքը», տիպոգրֆի տակ մեկ է կու տայ կրօնի մտախօսութիւնը (Er- kennnislehre), որուն հիմնը կը յարգեն Գ. Դասերի «Աստուած եւ աշխարհը», եւ Թ. Պէթի «Բնու- թիւն եւ Գերբնութիւն», (Natur und Über- natur): Պատմական մասը ֆրիստոնէութեան նախապատմութիւնը կրնանք տեսնենք, ենթա- գրերով որ մարդկութեան բովանդակ նախա- քրիստոնէական շրջանը պատմութեան էր ֆրիստոնէութեան: «Մախայայտութիւն իը- րու սկզբնաւորութիւն աստուածային յայտ- նութիւններու», ահա այս վերնագիրը կը կրէ Ա. Շմիտի աշխատութիւնը: Բրիտանիկամու- թիւն, ուղղամտութիւն եւ լայնամտութիւն հոս գիրի ընդ խառն կ'ընթանան. կը կուտի Ա. Շմիտ, բայց իւր հակառակորդներուն յաջող արգիւններն ալ կ'ընդունի, իրեւ թէ մատու- ցանդները իր բարեկամները ըլլային: Այսպիսի գեղեցիկ գործեր մը կը յարգէ գեղեցիկ ու- սումնասիրութիւն մը Խորայեւացուց կրօնին վրայ, որով եւ կը փակուի Ա. Հատորը:

Բ. Հատորը կը զբաղի հին-քրիստոնէու- թեան աղբիւրներով, ֆրիստոնի անձնաւորու- թեամբ, վարդապետութեամբ եւ կատարած գործերով:

Քր. Տիւման մեզի կու տայ նախ «Բրիտ- տոսի կեանքին աղբիւրները», որուն մէջ պարզուած են Աւետարաններու գրութեան տե- ղուց եւ ժամանակին, հեղինակներուն, իրարու վրայ ունեցած փոփոխակի ազդեցիկ ու- պատմական արժէքին հարցերը՝ ահալեւ եւ կու ընդունաւ մը. քննութեան առնուած է մասնաւոր- րապէս համատեսական ըսուած հարցը (synop-

tische Frage), որ իր նմանը չէ ունեցած տա- կաւին ընդհանուր մատենագիտութեան մէջ: Տիւմանի գործին հիման վրայ կը բարձրանայ շատ աւելի կարեւոր ուսումնասիրութիւն մը՝ ծնունդ Հրատարակիչներէն միոյն՝ Դասերի վառ եւ պայծառ մտքին. «Յիսուս Բրիտտոս, մարդկութեան աստուածային ուսուցիչը»: Ահա այս տիպոգրֆի տակ Դասերը կը մաքառի յատկապէս այն բողաքական ազատամիտ տա- տուածաբաններու եւ նաեւ կաթոլիկ եկեղեցւոյ ծոցէն ելած արգիւպաշաններու (Modernisten) դէմ, որոնք թէեւ Աւետարաններու եւ առաքելական թղթերու մեծ մասին վաւերա- կանութիւնը կ'ընդունին եւ միւս կրօններու հանդէպ ֆրիստոնէութեան բացարձակ արժէքը կը վերագրեն, սակայն հաստատուած նախա- յոյսացուած a priori գաղափարի մը վրայ թէ հրաշք անկարելի է, ֆրիստոնի անձին վրայէն կը բառնան ինչ որ հրաշքի է, ինչ որ գեր- անական կամ՝ աստուածային է, եւ այսպէս մարդկութեան կ'ընծայեն իրեն փրկիչը լոկ մարդ- գաղափարականի տակ: Հեղինակը ամենածանր փաստերով կը ցուցնէ, որ այս ընթացքը ոչ միայն անընթաց, այլ եւ հակագիտական եւ հակապատմական է, ուսից լաւ արդիւնք ի զուգ կը սպասուի: Ասոր իբր ասպարէզ յառաջ կը բե- րուի նաեւ Բրոննո Բատերի եւ ուրիշ քանի մը անձինքներու ֆրիստոնի նոյն իսկ պատմապա- նութիւնն ուրանալու յուսահատ փորձը, որ որչափ որ ալ ծինողիկ է ինքն իր մէջ, բայց եւ այնպէս մասամբ մը արգիւնք է վերջոյնեւալ աստուածաբաններու քննադատութեան:

Ամբողջ Հրատարակութեան պատը կը կազմէ Գ. Հատորին վերջին նիւթը. այսինքն՝ «Եկեղեցին եւ արդի քաղաքակրթութիւնը», ուսումնասիրութեան նպատակն է ցուցնել որ կաթոլիկ եկեղեցին երբեք հակառակ չէ մարդ- կային յառաջագիտութեան, բաւական որ տեղի անկրօնութիւն չհասկցուի:

Հ. Ա. ՄԱՏԻՆԻԱՆ

J. B. BURY, History of the Eastern Roman Empire. Պատմութիւն արեւելեան հռոմէական կայսրութեան: Լոնդոն 1912. 8°. էջ 530:

Պատմութիւնը կը սկսի Իրենէ կայսրու- հւոյն գահընկեցութենէն մինչեւ վատիկ Ա. կայ- սեր գահակալութիւնը. գրեթէ եօթանասնամեայ շրջան մը (802—867), որուն վրայ յարգ- Հեղինակը բազմակողմանի ակնարկ մ'արձակե-